

Societat Cívica Ciutat Jardí: el territori com a problema

Oriol Bohigas

Oriol Bohigas i Guardiola (Barcelona, 1925) és doctor arquitecte i tècnic diplomat en Urbanisme. Ha estat professor de Projectes Arquitectònics de l'ETSAB, d'on fou director. Catedràtic Emèrit per la UPC, ha estat investit doctor *honoris causa* per la Universitat Tècnica de Darmstadt (Alemanya) i la Universitat *Menéndez y Pelayo* de Santander. Va ser delegat de Serveis d'Urbanisme i Regidor de Cultura a l'Ajuntament de Barcelona. Desenvolupa la seva tasca professional en associació amb als arquitectes Josep Martorell, David Mackay, Oriol Capdevila i Francesc Gual (MBM Arquitectes). Les seves obres es poden veure a Dublín, Rio de Janeiro, Nàpols, Berlín o Puerto Vallarta (Mèxic). A Espanya, a Madrid, Sevilla i, sobretot, Barcelona, on hi destaquen els Projectes d'Ordenació de la Vila Olímpica i el Port Olímpic o l'ampliació dels grans magatzems d'El Corte Inglés de la plaça de Catalunya, entre d'altres. Entre les moltes distincions que ha rebut, es poden destacar la Medalla d'Or al Mèrit Artístic de la Ciutat de Barcelona (1986), la Medalla d'Urbanisme de l'*Académie d'Architecture de Paris* (1988), el Premi *Sikkens* (Rotterdam, 1989), la Medalla d'Or d'Arquitectura del *Consejo Superior de Arquitecturas de España* (1990), la Creu de Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya (1991) o la Medalla Francesc Macià de la Generalitat de Catalunya (2006). Ha publicat una gran nombre de llibres d'arquitectura, en general, i barcelonina i modernista en particular. Des de 2003 és el president de l'Ateneu Barcelonès.

1. Introducció

El tema que m'han adjudicat en el curs "Aportacions catalanes en el camp de la Urbanística i l'Ordenació del Territori, des de Cerdà als nostres dies", és el de la "Societat Cívica Ciutat Jardí: el territori com a problema". De primera, m'hi vaig resistir, perquè segons el títol sembla que del que he de parlar és del moviment de la Ciutat Jardí a Catalunya i, especialment, de la tasca d'aquest personatge tan curiós i últimament tan elogiat que és Cebrià de Montoliu, com a promotor de la Societat Cívica Ciutat Jardí i introductor de les idees de la Ciutat Jardí a Catalunya. He de confessar, a més, que d'entre les diverses qüestions en què he treballat dins de la història de l'urbanisme i l'arquitectura catalana, de l'única de la qual no n'he parlat mai és d'aquest fenomen, entre altres raons perquè ja hi ha hagut gent que ho ha fet abastament i amb prou autoritat.

L'especialista d'aquest tema és en Francesc Roca, que ha publicat no sé quantes coses sobre Cebrià de Montoliu i coneix tots els episodis d'aquest període. Un altre, evidentment, és en Manuel de Torres Capell, que ha escrit un llibre que abasta un tema més extens, però en el qual explica molt clarament l'evolució del pensament urbanístic d'aquesta gent i d'aquest període. Aquesta conferència l'hauria d'haver fet en Francesc Roca, però ja sabem el que passa: se suposa que els entesos ja ho han dit tot i es busca algú que no en sàpiga massa, que faci l'esforç de documentar-se ràpidament i, sobretot, que en lloc de fer una exhibició erudita, doni opinions una mica noves. Així, doncs, no esperin una conferència erudita, que aclareixi dades o n'afegeixi d'inèdites, sinó simplement unes quantes opinions sobre les coses que ja s'han dit.

Hi ha una altra raó per la qual jo no sóc la persona adequada per fer aquesta conferència: no sóc un gran entusiasta, ni de la Ciutat Jardí, ni de la Societat Cívica Ciutat Jardí, ni de Cebrià de Montoliu. Em sembla que són uns episodis que han comptat relativament poc en la història del pensament urbanístic de Catalunya; més aviat, hi han comptat negativament. Potser exagero, perquè ara mateix i gràcies als apunts que he anat fent he après i considerat alguns aspectes importants.

He pensat que per veure el tema d'una manera més àmplia i més global potser convenia canviar-lo una mica, ampliar-lo amb algun comentari sobre el canvi en els mètodes urbanístics produït a Catalunya, des de principis de segle fins al final de la Guerra Europea. Vist que aquest tema tenia per a mi un cert interès, vaig recordar que hi ha un llibre d'en Torres Capell que parla exactament d'això: *El planejament urbà i la crisi de 1917 a Barcelona*. (Torres Capell 1987). De manera que, fins i tot ampliant el tema, em vaig adonar que el més adequat per a aquesta ampliació temàtica era en Torres Capell i no pas jo.

2. Modernisme *versus* Noucentisme

Penso que, efectivament, es produeix un canvi important en la manera de planificar o entendre l'urbanisme en aquest període. És el canvi anti-Cerdà –en termes relatius, però sempre polèmics–, a vegades radicals i a vegades simplement crítics. És interessant subratllar que en aquest període conviuen una certa plenitud final del modernisme i una plenitud inicial del noucentisme. El modernisme i el noucentisme es barallen, però en realitat coincideixen en moltes coses: la major coincidència en el camp arquitectònic i urbanístic és l'afirmació que el Pla Cerdà és un error. Per què estan tan d'acord? Els historiadors sempre tenim tendència a establir límits als períodes i deixar-los tancats entre aquests parèntesis; i ja sabem que això no és la realitat. Més concretament, no és veritat en la separació entre modernisme i noucentisme, perquè hi ha una gran quantitat d'arquitectura que està a cavall entre els dos moviments, no només a Catalunya, sinó a tota Europa. La Secessió Vienesa, per exemple, és un moviment que alhora apura els últims elements de l'art de fi de segle i inicia diverses línies estilístiques noves sense solució de continuïtat. Això, a Catalunya també és evident. Per tant, les diferències no eren tan grans; i menys en el rebuig de l'experiència del Pla Cerdà.

Jo crec que entre els anys 1910 i 1918 no hi ha cap arquitecte que estigui d'acord amb el Pla Cerdà, que no es reivindica fins que apareix el GATCPAC, precisament perquè està en contra de l'urbanisme promogut pels modernistes i els noucentistes. Per a la gent del GATCPAC, l'ordre geomètric de la racionalitat era un tema prioritari, mentre que per als modernistes i els noucentistes l'ordre geomètric era la bèstia negra que havia fet de Barcelona una ciutat avorrida i lletja. Aquest rebuig no es produeix només per un problema de gust o estil, sinó que és la conseqüència d'un canvi radical en la mentalitat urbanística. Modernistes i noucentistes pensen que hi ha una altra manera de fer ciutat, que no són ni la quadrícula, ni la teoria ni la pràctica de l'Eixample. No creuen que la metodologia de l'Eixample sigui un adequat sistema d'extensió i control de la ciutat, sobretot quan la ciutat ja està en part conformada. Creuen en altres mètodes de bistrú més fins, d'aplicació més immediata a la realitat física i social de la ciutat. No és que estiguin fonamentalment d'acord, és que viuen l'inici d'una altra manera d'entendre l'urbanisme, seguint modestament algunes tendències que en aquell moment es formulaven.

A més d'aquesta nova manera d'entendre la urbanització, hi ha un segon factor que em sembla molt important: la presa de consciència d'una altra dimensió i una altra qualitat del territori. Així com l'Eixample abasta el territori amb una homogeneïtat total, del que es tracta ara és d'establir una nova teoria de l'ocupació del territori a partir d'uns fets existents: el problema de la degradació de les viles del voltant

i un problema d'enllaços més que de planificació urbana i d'extensió homogènia de la ciutat. Apareix, doncs, una nova manera de pensar l'urbanisme, que potser no va donar grans resultats pràctics, però que influí en un canvi d'actitud que després va ser bàsic per a l'evolució de la ideologia i la metodologia de la planificació.

Deixeu-me insistir una mica en aquest tema de l'urbanisme modernista i de l'urbanisme noucentista. Jo diria que, malgrat les intencions teòriques, no hi ha grans mostres d'urbanisme modernista. Per molt que m'hi esforci, no arribo a trobar-les; segurament, perquè era un moment en què la ciutat de Barcelona no estava en un període de grans evolucions, ja que la gran evolució estava marcada precisament per l'Eixample Cerdà. No hi ha urbanisme modernista ni disseny urbà modernista. És molt difícil trobar un parc o una plaça modernista a qualsevol ciutat de Catalunya. Només hi ha una gran excepció que per sí sola val per totes: el Parc Güell, l'únic exemple de disseny urbà i de jardineria modernista que hi ha a Catalunya. Es tracta d'una peça extraordinària, en la qual no només hi compten les presències tòpiques del modernisme, sinó les qualitats específiques de la genialitat de Gaudí. Hi ha altres jardins a Catalunya que són de l'època, però que no es poden classificar com a jardins modernistes, perquè gairebé tots deriven del jardí romàntic; potser, de tant en tant, amb un petit ornament de to modernista.

El nou concepte de planificació territorial, però, no es troba gairebé enlloc, potser com una posició clarament anti-Cerdà. En la petita planificació i en el disseny urbà, el que van fer els modernistes va ser oposar-se a Cerdà. Hi ha dos exemples molt clars. Un és el traçat en diagonal de l'Hospital de Sant Pau, de Domènec i Muntaner, que s'anticipa al període del Pla Jaussely (en el qual es proposava tota una xarxa de diagonals). És una interpretació heterodoxa del xamfrà, agafant-lo com a excusa per destruir l'ortogonalitat. L'actuació més important dels modernistes fou la intervenció en la correcció de la linealitat original de la Via Laietana, que prové del Pla Cerdà. Era un traçat radical que trinxava tot un barri. Els arquitectes modernistes (Puig i Cadafalch, Domènec i Muntaner, Romeu, Rubió i Vallvé, etc.) s'apressaren a corregir Cerdà amb la introducció d'elements pintorescos, revifant antigues petjades. És el cas de la plaça de Ramon Berenguer, del carrer en diagonal davant de la façana de la Catedral, etc. Hi ha una voluntat de trampejar la geometria radical de Cerdà amb una visió arquitectònica, pintoresca i paisatgística. Potser és la primera vegada que els arquitectes fan d'urbanistes davant del programa dels enginyers.

En canvi, sí que hi ha urbanisme noucentista. N'hi ha molt i bastant important. Segurament, la punta culminant de l'urbanisme noucentista és el Pla Jaussely, la història del qual explicarem després amb més de detall. Però també hi ha peces realitzades, la més important de les quals és la muntanya de Montjuïc, tant en la seva primera fase, la de Puig i Cadafalch (ja convertit en noucentista) com, sobretot, la

de Forestier. També la plaça de Catalunya, en el projecte no realitzat de Puig i Cadafalch, més noucentista (o secessionista) que el projecte de Nebot, que ja entra dins d'una altra categoria monumental, menys ideològica i més aparent.

Per donar una idea de quina era la posició d'aquests arquitectes modernistes o noucentistes respecte al Pla Cerdà, el més útil (i el més divertit) és referir-se a textos originals. Torres Capell, en el llibre *Inicis de la Urbanística Municipal a Barcelona*, reproduceix uns articles molt agressius, partidistes i radicals publicats per Puig el desembre de 1900 i gener de 1901 a *La Veu de Catalunya* (Torres Capell 1985). Quan els llegíem fa trenta anys pensàvem: "Què ximple que era aquest Puig i Cadafalch!" Llegits ara, comencem a pensar que s'hi plantejava ja una nova visió de l'urbanisme, que ara caldria aprofitar reduint l'agressivitat punyent. Puig deia, entre altres coses:

"Aquesta ciutat nova feta tant a la moderna, respectant el parer del barceloní comú, és un dels horrors més grossos del món, un dels horrors que de segur no té igual sinó en les ciutats cursis de la Amèrica del Sud. La *Ley Nacional* i l'any seixanta, a la una, han contribuït a donar-li fesomia; d'una part les lleis regulant la disposició dels edificis i inspirant les ordenances municipals, y per altra, la seva democràcia i la santa igualtat, volent fer una ciutat sense cap ni peus, igual per tot, sense punts principals que atreguin a la gent, sense una altra organització que la juxtaposició d'elements iguals com els organismes primitius que per tot són cap i per tot són ventre."

O, per exemple:

"Potser no hi ha res que reflexi més gràficament las ideas del sigle que s'acaba, que aqueixa quadrícula. Sos defensors en nom del sigle XIX la imposaren a Barcelona que ab molt bon sentit no lo volia. La millor obra amb que podríem inaugurar el sigle que comencem fora rompre aqueixas traves que, com la muralla antiga, ens cohibeix i li priva de ser una ciutat moderna a la Europea". O, encara: "Els carrers, la justícia exigia que fossin iguals, las islas iguals, els xanfrans iguals; una ciutat uniforme extesa indefinidament, sense més interrupció que unes quantas vias mortas, sense més eixamplaments que'els de davant d'un edifici públich i alguns parchs rectangulars que l'avara pobresa ha suprimit. Feu tot el criteri abstracte de la igualtat, sense mirar a la realitat més complicada."

Diu de Cerdà que era un home algebraic que "fins per als problemas misteriosíssims de la vida privada tinguè sempre un sol criteri: el criteri matemàtic. Y això és efectivament el projecte de ciutat nova para Barcelona: un problema social i artístic, volgut resoldre com una qüestió d'àlgebra i de geometria." O finalment:

"Cal limitar lo més aviat possible el desentrollo d'aquest tablero d'escacs, que no respon a res, y projectar desde una ronda límit l'enllas de les poblacions agregades a

Barcelona, y cal fer això ab un esperit ample a la moderna, tal com se fa pel món civilisat; cal estudiar el modo de trencar la uniformitat aclaparadora d'aqueixos quadrats de falansteri comunista o de quartel d'esclaus; cal trencarla fent vies radials que lliguin els pobles del pla ab Barcelona, aprofitant les vellas carreteras, fent anguls aguts que contrastin ab l'efecte de cara aixetada dels xafrans, fent línias tortas i islas irregulars; cal fer boscos i jardins en els llocs no edificats; cal aixecarhi edificis públics, aïslats, que donguin una idea diferenta de la del quadrat escantonat de sempre; cal fer guarisme ab vida, ab llibertat i varietat, que 'ns en mancat fins ara. Crech que anys a venir, para trencar la uniformitat mansa, s'edificarà part dels xafrans en els carrers poc concorreguts, formanhi cosos sortits sobre columnas que permetin el pas; fins crech de bona fe, que desesperats els fills de Barcelona, obriran vies atravesant las isles de la ciutat nova.”

Podríem anar llegint textos semblants. Són judicis abrandats, amb una fe anti-Cerdà incombustible, però que despullats d'aquest excessiu apassionament, donen idea de per on anaven les crítiques al Pla Cerdà, a la recerca d'una altra mena de ciutat i, sobretot, d'una altra mena d'intervenció urbanística. Reclamaven el que podríem dir una jerarquització formal i social del pla, una jerarquització formal i social de la ciutat, en contra de la idea d'homogeneïtzació del Pla Cerdà. Demanaven que la ciutat s'identifiqués amb segments més llegibles. D'altra banda, iniciaven una preocupació profunda per la relació amb territoris més amplis i l'ocupació del territori d'una manera lògica, ordenada, política, social i econòmica; és a dir, amb tots els termes reals de la nova societat. A més a més, s'hi barrejava encara un tercer capítol, que podríem anomenar l'embelliment de la ciutat, entenent l'urbanisme no com un simple traçat viari, sinó com un conjunt arquitectònic. En urbanisme, aquesta és la posició que han mantingut gairebé tots els arquitectes quan han pogut actuar en contra dels enginyers i dels professionals de l'urbanisme.

He fet moltes referències a Puig i Cadafalch, el que em sembla significatiu; no només perquè és ell el que després ha de dirigir directament o indirecta moltes de les innovacions urbanístiques de Barcelona, sinó perquè la seva obra representa aquell moment de superposició del modernisme i el noucentisme. Puig comença fent neogòtic, s'embranca amb el modernisme i acaba sent bàsicament el fundador del neoclassicisme noucentista. És d'aquests personatges equívocs, a mig camí entre les diverses ideologies i els diversos moviments, però que són significatius dels moments de cruïlla, de torsió i de confusió. Jo diria que l'altra persona que representa una actitud semblant, amb ideologia modernista i actuació noucentista, és Cebrià de Montoliu. Aquests dos personatges expliquen per dos camins diferents –l'un amb activitats reals i l'altre amb teoria menys realista– el canvi en el concepte i en la metodologia de l'urbanisme.

3. Els papers de Puig i Cadafalch i Cebrià de Montoliu

Primer vull parlar de la línia de Puig i Cadafalch i després de la de Cebrià de Montoliu. Com he dit, Puig i Cadafalch és un gran arquitecte modernista que es converteix de forma indirecta en el fundador del noucentisme, encara que això a vegades no sigui reconegut. Puig i Cadafalch comença sent neogòtic i eclèctic (la Casa de les Punxes, la Casa del Baró de Quadres, la Casa Amatller del Passeig de Gràcia, etc.), però de seguida s'enganxa al que en podríem dir "art de fi de segle", en la línia secessionista vienesa –que és la línia més equívoca de totes–, deixant portes obertes cap al retorn al classicisme. Aleshores, fa estil Olbrich a la desapareguda casa Trinxet i fa estil Otto Wagner a l'eix monumental de Montjuïc, ordenant tota l'Exposició amb aquest estil; perquè hem de recordar que d'autor de Montjuïc només n'hi ha un –Puig i Cadafalch–, encara que quan va venir la dictadura el van treure i van posar-hi uns altres arquitectes d'estil falsament monumental, amb reminiscències del Segon Imperi. Van suprimir el gran palau wagnerià –que havia projectat al final de l'eix– i el fill de Domènech i Muntaner hi va construir el Palau Nacional, a l'estil de la dictadura de Primo de Rivera. Es pot dir que aquest *wagnerianisme* de Puig i Cadafalch és el punt de transició cap al noucentisme, que es concreta en la seva pròpia casa o en el magnífic pavelló "La colla de l'arròs", a Montjuïc, desgraciadament enderrocat per construir l'innoble edifici del Museu d'Etnologia. Molt aviat, però, Puig i Cadafalch –i amb ell, bona part de l'arquitectura noucentista– deriva cap a un neoclassicisme americà. La casa Guarro, la casa de la plaça de Catalunya o les altres cases de Pich i Pont són versions catalanes de les noves tipologies de l'arquitectura de Chicago i de San Francisco (l'edifici d'oficines amb façana clàssica barroca). Com després veurem, molta gent d'aquesta època tenen una tendència ingènua cap a Amèrica: Cebrià de Montoliu mor a Amèrica i Rubió i Tudurí acaba fent jardins a l'estil Miami. Duran Reynals, per la seva banda, aparenta fer *Bruneleschis* però fa repertori americà.

L'acció més important i significativa de Puig i Cadafalch és haver estat l'impulsor del Pla Jaussely. L'any 1903, l'Ajuntament –amb la participació de la gent de La Lliga i, per tant, de Puig i Cadafalch– acorda que això de l'Eixample ja no pot anar endavant, que la ciutat s'ha d'arreglar i que el lligam amb els pobles que s'havien agregat era el problema important que calia resoldre. Ell explica que s'havia de resoldre amb estil parisenc, de Londres i fins i tot de Chicago. Com tothom sap, el concurs internacional convocat el 1903 es resol l'any 1905 i el premi el guanya Leon Jaussely, arquitecte, jardiner, urbanista i paisatgista francès. Aquest premi serveix per poques coses. Només serveix, com després veurem, per plantejar una nova moral urbanística, una manera d'entendre la ciutat totalment diferent de

l'Eixample. Això no tirà endavant a causa dels problemes de realització i dels canvis polítics successius. Aquell mateix any 1905 es fa un encàrrec a Jaussely i l'arquitecte Romeu, per fer un pla "definitiu" i "més realista". El 1907 s'accepta el projecte, tot i que tampoc es realitzarà fins que l'any 1917 s'aprova l'última derivació del Pla Jaussely, el famós Pla d'Enllaços, obra dels arquitectes Romeu i Porcel. El Pla d'Enllaços tampoc es porta a terme. Només en surten coses molt petites, com algunes diagonals que han subsistit, però que en realitat ja han perdut molta de l'embranchida revolucionària del primer Pla.

El Pla Jaussely és important. No en farem ara la descripció, perquè és prou conegut. O potser poc conegut perquè ha tingut mala premsa, entossudits com hem estat amb el Pla Cerdà. Com que era un pla radicalment anti-Cerdà, ens ha semblat que era un pla reaccionari. Ara, opino al contrari. No vull pas dir que el Pla Cerdà estigués malament i que no complís una funció magnífica. Sense ell, Barcelona seria avui una catàstrofe des de molts punts de vista. Però la presència revolucionària de Jaussely fou molt important, al meu entendre, perquè és l'expressió més clara –encara que no va resultar operativa– d'aquella nova manera d'entendre l'urbanisme, els nous mètodes i la nova manera d'enfocar el problema de la ciutat. El Pla Cerdà va ser una solució física fàcil i sense discussió de com havia de ser políticament i econòmicament la ciutat, la manera més lògica d'ocupar –amb la fórmula típica dels eixamples de tot el món– una gran extensió plana de la ciutat. A partir de Puig i Cadafalch, Jaussely i tots els detractors de Cerdà, es comença a entendre que el problema és un altre: com regular la ciutat, controlar-la, modificar-la i crear unes entitats socials a partir de les seves formes. Per definir aquesta nova mentalitat, podem assenyalar cinc punts de partida.

El primer és la imposició de les jerarquies socials i formals; és a dir, la voluntat d'aconseguir que la ciutat no sigui homogènia, sinó heterogènia; que s'entengui com una suma de barris amb identitat formal pròpia. La creació de jerarquies i d'entitats socials de la ciutat parteix d'una jerarquia formal. Tots sabem que en el llibre del Pla Cerdà aquestes jerarquies també hi estaven plantejades, però desgraciadament quan parlem del Pla Cerdà parlem del que es va realitzar, de manera que la homogeneïtat que demanava Cerdà es va exagerar amb l'escassa operativitat dels espais lliures, dels sistemes d'agrupament, etc.

Un segon punt seria l'ocupació ordenada dels territoris de les viles agregades i d'altres territoris; és a dir, la clara visió d'una ciutat no s'acaba en un sistema d'ordenació de carrers, sinó que la ciutat ha de ser un nucli que irradiï vida i trànsit al llarg del territori. Aquesta és la primera vegada que a Catalunya es parla del territori com a problema; no de la ciutat, sinó del territori. Els carrers no acaben a la ciutat, sinó que són l'inici i el cordó umbilical per produir urbanitat a la resta del territori.

La urbanització del territori és, per tant, una de les bases importants de la nova mentalitat.

El tercer punt seria el que podríem anomenar l'*organicitat*, és a dir, entendre la ciutat com un òrgan i no com un tauler d'escacs, com deia Puig i Cadafalch; com quelcom viu que es desenvolupa sobre les línies d'intensitat vital específiques, que no són ni les de la geometria, ni les del pla homogeni.

L'altre punt és la introducció de la qualitat arquitectònica i el disseny urbà en el mateix pla. És molt curiós que el pla de l'Eixample tots el veiem en planta. Totes les seves qualitats evidents, inclús la seva imatge representativa, fan referència al dibuix del plànol. En canvi, quan parlem del Pla Jaussely, el que recordem són les perspectives. És a dir, hi havia una proposta d'arquitectura –cal reconèixer-ho– estilísticament bastant tronada, dins de la línia del *Beaux Arts* francès del moment. Però això és secundari; l'estil no era el problema. El que era important és que per primera vegada es plantejava tota una ciutat com una perspectiva arquitectònica; és a dir, la qualitat de l'arquitectura, el disseny urbà i el traçat de carrers anava tan vinculada a una idea global i orgànica de la ciutat com a les idees específicament arquitectòniques que s'havien de desenvolupar en una determinada plaça o en un determinat carrer.

Finalment, crec que segons els mateixos textos de l'època, per primera vegada l'ordenació de la ciutat es planteja d'acord amb un context polític, social i econòmic. No és casual que el Pla Jaussely sigui el pla de la Lliga; tampoc ho és que l'obertura de la Via Laietana respongui també a unes voluntats econòmiques privades i públiques. La ciutat i el seu planejament s'entenen, per primera vegada, com un instrument polític, social i econòmic en una gran dimensió urbana.

Fixem-nos en un fet molt important: tots aquests punts –o gairebé tots– són també els que, en una línia diferent, estava reclamant la gent que pertanyia al moviment de Ciutat Jardí. Resulta, doncs, que el Sr. Cebrià de Montoliu (senyor perquè era hereu d'un títol de marquès, per acabar d'arrodonir la seva figura tan equívoca i estranya), per un camí molt divers –és a dir, no en defensa de la gran ciutat, sinó en contra de la gran ciutat– proposa els mateixos objectius: la imposició de les jerarquies, l'ocupació ordenada dels territoris, la identificació d'identitats fragmentàries, la introducció de la qualitat arquitectònica i l'adequació al context polític, social i econòmic. Ell el planteja, però, no a través d'interessos de l'incipient capitalisme local, sinó a través dels interessos de les agrupacions obreres, de les utilitzacions més populars.

Parlem una mica de Cebrià de Montoliu i de Togores. Va néixer a Mallorca l'any 1873 i va morir a Albuquerque, Estats Units, el 1923. Per tant, és contemporani de Puig i Cadafalch, tot i que neix una mica més tard i mor una mica abans. Forma part del període mig de la vida de Puig i Cadafalch, precisament el seu

període més actiu i políticament més eficaç. Ens trobem amb un personatge que també és modernista i noucentista alhora, amb una formació literària i política molt típica de les últimes tongades del modernisme, però en canvi, amb unes propostes urbanes –encara que tacades per l'*anti-urbanitat*– que es poden posar dins de la idea noucentista de ciutat o, almenys, de la idea noucentista d'agrupament de les formes de vida a les ciutats grans. En llegir les diverses biografies o les diverses referències bibliogràfiques sobre Montoliu (gairebé totes de Francesc Roca), he arribat a la conclusió que potser és un personatge una mica inflat per la historiografia (Roca 1993). Potser no n'hi ha per tant. A vegades em sembla un personatge inventat per Francesc Roca, cosa que és molt d'agrair perquè inventar-se un personatge és un esforç molt positiu. Ha agafat un personatge una mica mediocre i li ha trobat tots aquells punts interessants per convertir-lo en una mena de predicador o màrtir, que predicava la veritat quan ningú no li feia cas. Jo crec que ni era un predicador, ni era màrtir, ni és veritat que ningú no li fes cas. Fou un personatge curiós en el nostre món intel·lectual i es dedicà amb molta empena a la discussió dels greus problemes de la ciutat industrial; uns problemes que, per altra banda, ja s'havien divulgat per tot el món especialitzat, inclús el purament literari. El que va fer és recollir-los i traduir-los al català i a l'àmbit de necessitats de Catalunya. Precisament en la seva vida professional fou un gran traductor de filosofia, literatura i art (potser això és el que em sembla més destacable). En els primers anys de segle tradueix Ruskin, Dante Gabriel Rossetti i Walt Whitman. Encara avui dia, l'única traducció al català de *Fulles d'herba* és la traducció de Montoliu de l'any 1906. Tradueix, evidentment, William Morris, Emerson i Ebenezer Howard. S'entusiasma amb el taylorisme; fins i tot passa al català un parell d'obres de Shakespeare. Anuncià la publicació de l'obra completa de Shakespeare, però no és a temps de fer-la perquè morí abans d'acabar-la.¹

Aquest món de Cebrià de Montoliu s'ha d'entendre també en el context familiar. Era germà d'un altre personatge magnífic, Manuel de Montoliu, un bon historiador

---

1. Entre totes aquestes obres destaquem: *La confiança en si mateix*; *L'Amistat*. Publicat a Barcelona per *L'Avenç* el 1910 i que fou reeditat a Barcelona el 1936 per l'editorial Norma, sota el títol *La confiança en si mateix*; traducció de Cebrià de Montoliu; *Josep Maria de Sucre*. Treball sobre l'obre de Ralph Waldo Emerson.

Rellevants també, les traduccions: *Macbeth tragèdia en cinc actes*, publicat a *L'Avenç* el 1907, o encara les *Obras completas de Shakespeare: tragedias traducidas directamente del inglés, anotadas y comentadas por Cipriano Montoliu* (com es recorda, no van ser acabades). Insistirem, finalment, en les traduccions del treball de Ruskin, *Fragments*, publicat a *L'Avenç* el 1901 o encara *Natura: aplech d'estudis y descripcions de sas bellasas. Triats d'entre las obras de John Ruskin; traduïts del inglés y ordenats per Cebrià Montoliu*, publicat a Barcelona per l'editorial Joventut el 1903. (n. de l'e.).

de la literatura catalana i també un acurat traductor. La influència estètica d'*Arts & Crafts*; l'impacte social i polític de les ciutats jardí, del taylorisme i de la institucionalització de l'art; la lluita en defensa de les classes obreres explotades, el problema de l'habitatge a les ciutats industrials i les successives utopies socialistes eren els temes al voltant dels quals funcionava intel·lectualment aquest grup familiar, que tenia en Cebrià l'activista més decidit. Afegim-hi congressos, viatges, estudis sobre la situació obrera a diverses ciutats, etc. Va escriure tres llibres, entre els quals, el que potser s'adequa més als temes dels que parlem és *Las modernas ciudades y sus problemas a la luz de la exposición de construcción cívica de Berlín de 1910*, publicat per la Societat Cívica Ciutat Jardí l'any 1913. És un llibre que encara avui es llegeix bé. Montoliu introdueix Catalunya i divulga el concepte de Ciutat Jardí; amb aquesta dèria, però, el que realment fa –per damunt de tot– és crear una cultura urbanística que fins aquell moment no existia, o que existia només entre els coneixedors dels textos originals. Fou un gran traductor dels moviments socials i, sobretot, de la segona onada d'utopies, adaptades als problemes locals de la realitat específica de Catalunya. Fou bibliotecari del Museu Social, una altra empresa interessant que prengué cos durant la Mancomunitat de Prat de la Riba. Creà la Societat Cívica Ciutat Jardí i va dirigir la revista d'aquesta associació, *Civitas*, entre el 1914 i el 1919. Són 18 números molt interessants perquè no es parla només del moviment de la Ciutat Jardí, sinó –sobretot– de les noves idees urbanístiques basades en els grans problemes socials de la ciutat industrial. És una font d'informació que ajuda a entendre com s'assimilaven a Catalunya els grans corrents anglesos, alemanys i francesos.

L'any 1920, fastiguejat perquè la seva feina no acabava de trobar suport, se'n va a Amèrica. Tres anys d'exili. Mor l'any 1923. El Museu Social no acaba de funcionar, l'Associació Cívica també se n'està anant en orris i la seva tasca social i l'intent de posar en marxa operacions de Ciutat Jardí no funcionen. Hi ha hagut un canvi intern en la política de Catalunya: l'any 1917 mor Prat de la Riba i Puig i Cadafalch el substitueix com a president de la Mancomunitat. Es trobaven les dues persones més adequades i més coincidents, les dues persones clau d'aquest canvi en la mentalitat urbanística. I, efectivament, es van trobar, però van anar a garrotades. Les garrotades de Puig foren transcendents. La fugida de Cebrià de Montoliu coincideix amb la fugida d'Eugeni d'Ors a Madrid, i amb la de Torres-García a Amèrica. Abandonen Catalunya perquè no poden suportar Puig i Cadafalch. Suposo que hi ha raons anecdòtiques que justifiquen aquestes topades, però també hi ha raons ideològiques i diferències de criteri sobre la ciutat, la filosofia i l'art. He dit abans que el pensament sobre la ciutat de Cebrià de Montoliu coincideix amb la teoria urbana de Puig i Cadafalch i Jaussely. Hi ha una cosa, però, en la qual estan

absolutament en desacord. Puig i Cadafalch, Jaussely i els polítics i pensadors de la Lliga eren partidaris de potenciar la ciutat industrial; és a dir, fer de la ciutat industrial una entitat de govern i de poder, mentre que Montoliu –amb els mateixos objectius finals i bàsics– fou el personatge que se situà contra la ciutat: l'única solució de la ciutat industrial era abandonar-la. En altres paraules, que l'única forma de viure decentment era viure en l'estructura física, social i moral de la Ciutat Jardí. Això, degué ser la base de l'oposició: dues maneres d'entendre la transformació de la ciutat industrial. Per un cantó, la ciutat com a tal, com a punt d'arrencada que cal corregir i millorar; per l'altre, la necessitat d'allunyar-se, d'abandonar aquest gran centre de poder per reestructurar un sistema social popular.

4. El fracàs de la Ciutat Jardí com a projecte global

M'agradaria fer un resum de la meva opinió sobre la Ciutat Jardí. Deixeu-me dir que és un dels fracassos de la història de l'urbanisme: res del que proposava es va aconseguir, perquè era impossible i perquè es recolzava sobre l'error de la desurbanització com a solució als problemes de la urbanització, als problemes de la ciutat industrial.

Patrick Geddes i Lewis Mumford han explicat prou bé el drama de la ciutat industrial i, per tant, no cal insistir-hi massa. La ciutat industrial del segle XIX fou un canvi sobtat de greus conseqüències. Els nous barris es basaven en l'alternança de la fàbrica i l'*slum* on s'emmagatzemava tota la població obrera, cada vegada més als afores de la ciutat ordenada, on hi havia espai per a la fàbrica i on els terrenys eren prou barats per encabir-hi els pobres. El poder polític i econòmic podia continuar vivint a la ciutat, que conservava així l'ordre barroc del segle passat. La ciutat del segle XIX accentua, doncs, la dicotomia centre–perifèria. Viure a la perifèria és una *inurbanitat*; al mateix temps, però, és una solució relativament nova, que dins de la misèria, obre algunes perspectives.

Paral·lelament, hi ha els moviments utòpics del segle XIX, que plantegen solucions al problema de l'habitatge obrer a partir de noves consideracions socials: les opcions comunitàries, en les quals s'imposen els ideals d'una vida ordenada i un culte a la sanitat física i espiritual del camp, lluny de la ciutat degradada i degradadora. No intenten la millora de la ciutat, sinó la construcció de noves ciutats que substitueixin els *slums* en qualitat, però no en funcionament.

Amb tot això es planteja la tendència general a fugir de la ciutat i viure al camp, que arriba a superar i tergiversar la voluntat comunitària dels primers utòpics fent-se més individualista. L'exaltació dels valors de la família i la higiene són els dos elements fonamentals amb els quals hom intenta transformar els suburbis residencials,

l·ligant-ho a una visió idíl·lica de la vida del camp tan arrelada a Anglaterra. Una experiència famosa és *Port Sunlight*. És aleshores quan Ebenezer Howard planteja la teoria de la Ciutat Jardí i la divulga per tot el món amb el seu llibre *Garden cities of tomorrow* (1898). És important l'intent de dignificar i enaltir al màxim l'estadi intermedi entre l'individu i la ciutat, que és precisament la família i, com a conseqüència, el barri; és a dir, agrupar, a partir del nucli fonamental de la família, uns sistemes col·lectius –uns sistemes socials– que es contraposin i superin la deshumanització de la ciutat. Es tractava, per tant, de portar fins al final el principi de la jerarquització, l'autonomia i l'autosuficiència de les unitats residencials. La unitat residencial no podia estar sotmesa a l'aldarull de la ciutat, havia de ser autosuficient, autònoma i havia de tenir una coherència on les unitats familiars es mantinguessin amb tot el seu poder. Quan ara es parla de Ciutat Jardí, hi ha qui s'imagina només una sèrie de torretes al mig d'un jardí, però aquest jardí és una cosa molt més complexa i molt més compromesa. La Ciutat Jardí és un barri on l'agricultura, la indústria, els serveis i l'habitatge funcionen simultàniament. La població treballa en aquesta indústria, en l'agricultura i la gent dirigeix els seus propis serveis: hi ha una autosuficiència total de l'àmbit.

Aquest ordre utòpic, tanmateix, es barreja amb tota una sèrie de reglamentacions socials i estètiques complexes, que acaben fent d'aquesta harmonia una dictadura normativa, convertint-se en un malestar complicat per l'aïllament i les deficiències de l'ordre productiu. La primera gran realització és *Letchworth* (1903), obra de Parker i Unwin. Després d'una certa eufòria, als vols de la guerra europea s'ha de reconèixer que ja és un fracàs. Ha estat un fracàs perquè no hi viu ni la quarta part de la població per a la qual estava pensada; per tant, el sistema no funciona. Tanmateix, l'any 1919, després de la guerra, Soisons fa la segona Ciutat Jardí, Welwyn, que és un èxit. Per què és un èxit? Perquè la mateixa Ciutat Jardí s'ha transformat en un suburbi com els altres; està tan a prop de Londres que la gent ja no l'utilitza com a Ciutat Jardí. És a dir, resulta que a partir de la Ciutat Jardí s'ha reinventat la ciutat-dormitori, una ciutat-dormitori millor que les altres, amb més jardins i més ambient col·lectiu. Així comença la mentalització més popular de la paraula Ciutat Jardí tal com ara s'entén, deslligada dels ordres socials i productius: una ciutat dormitori enjardinada. L'error de *Letchworth* fou que era massa lluny de la metròpoli mare corresponent i no va tenir temps suficient per convertir-se en un suburbi dependent. Es va convertir en un *slum*.

Què en queda, doncs, de tot això? El resultat és simplement la millora del suburbi antic i l'exemple d'una voluntat de descompondre la ciutat en suburbis i d'entendre el territori com un lloc urbanitzable amb unes noves condicions; la idea del pla amb organització social, l'ocupació ordenada del territori. Tot això potser fracassa

en les realitzacions concretes, però fa germinar una nova manera d'entendre l'urbanisme; no només en les àrees noves, sinó en la reforma de la ciutat consolidada, com pot ser l'intent de Jaussely i, en general, de tota l'escola francesa d'urbanistes. Així, encara que sembli contradictori, són els mateixos canvis ideològics els que promouen dues solucions aparentment diferents quant a la correcció dels desastres de la ciutat industrial: apartar-se de la ciutat per organitzar nous nuclis socials o organitzar la ciutat industrial en identitats i jerarquies. Ens trobem, per tant, ben lluny del Pla Cerdà.

5. Nicolás Rubió i Tudurí i la Societat Cívica Ciutat Jardí

Podríem seguir una mica la història de la Societat Cívica Ciutat Jardí, però després de la desaparició de Montoliu no hi ha grans novetats. Potser només cal assenyalar que després de Montoliu pren la presidència de l'associació l'arquitecte Nicolau Maria Rubió i Tudurí, qui continua les idees de Montoliu durant el seu curt període, sense pensar tampoc en grans realitzacions urbanes radicals, en trobar-se sense instruments per portar-les a terme. En canvi, però, apareix un fet bastant important: Rubió pren el comandament dels jardins de Barcelona i fa tres coses significatives. Primer, fa un pla dels jardins de Barcelona, que és una altra aportació important en l'evolució dels mètodes de planejament, perquè s'hi enfoca el problema de la ciutat a partir de l'ordre de l'espai buit; és a dir, es planteja no quines són les implantacions arquitectòniques i quins són els traçats viaris, sinó quines són les necessitats globals i la lògica de la implantació dels espais públics. L'any 1932 fa el Pla de Distribució de Zones del Territori Català (*Regional planning*) amb el seu germà, que és –malgrat alguns aspectes una mica ingenus– el primer intent d'un pla general de Catalunya. Veiem, doncs, com aquestes noves idees –el canvi del mètode de planificació i ocupació del territori i el concepte de regió com a ciutat– es van formulant a partir d'aquelles dues línies paral·leles i simultànies; és a dir, els canvis substancials que va representar el Pla Jaussely i els canvis germinats al vol de la Societat Cívica Ciutat Jardí. La tercera cosa que fa –i això és molt important– és una sèrie admirable de jardins. Completa i acaba tots els jardins de Montjuïc començats per Forestier –un altre personatge relacionat directament amb l'escola d'urbanistes francesos– i fa la major part de jardins de Barcelona, no només dins del període encara noucentista –i post-noucentista–, sinó al llarg de tota la seva carrera, fins a la guerra civil. Després, allunyat de l'Ajuntament, la continua en càrrecs privats. Evidentment, Rubió sí que fa una cosa important, que és la creació del jardí noucentista amb voluntat de disseny urbà a casa nostra.

Per tant, el que més m'interessa del període de Rubió i Tudurí és la seva actuació com a jardiner, més que la possible aportació ideològica, encara que la seva actuació ideològica també és interessant, com ha demostrat Ribas i Piera en un llibre sobre els textos de Rubió i Tudurí. En aquests textos podem trobar propostes urbanístiques molt radicals, sempre atenent a aquesta idea de la regió urbanitzada: l'ocupació racional del buit, que és, com ja he dit, el signe de transformació de les teories urbanístiques (Ribas Piera 1995).

He parlat de l'estil noucentista en el jardí i hauríem de preguntar-nos què entenem per jardí noucentista. En realitat, el jardí noucentista és l'intent d'interpretar la tradició del jardí mediterrani, tot i que l'adjectiu és molt dubtós ja que al voltant del Mediterrani hi ha hagut sempre estils molt diferents, des del jardí renaixentista fins al jardí àrab. Podem trobar, però, alguns elements compositius característics i generalitzables, la major part a causa de les imposicions climàtiques. Si el jardí nòrdic es caracteritza pel fet de recollir l'aigua sobrera al fons de la topografia en forma de llac, en els diversos tipus de jardins meridionals no hi ha aigua sobrera, sinó que s'ha d'emmagatzemar artificialment en dipòsits. L'aigua, per tant, és un recinte artificial a les cotes altes, des d'on va baixant i regant tot el jardí. Això, no només és una característica de la composició topogràfica, sinó un motiu d'elements arquitectònics: la successió de terrasses balustrades, els canals d'estructura geomètrica o el domini artificial i ornamental de tot el camí de l'aigua. Aquestes característiques fan que el jardí noucentista tingui una imatge típicament urbana. És un jardí que no és un parc, sinó gairebé la derivació paisatgística d'una plaça. Podem dir, que els jardins de Rubió són un gran assaig de projecte urbà, amb el qual s'inscriuen en la mentalitat del nou urbanisme, que ve presidit per dues línies aparentment tan diverses com el gran urbanisme francès i la utopia de la Ciutat Jardí.

Les últimes obres de Rubió anaven abandonant aquesta ideologia. Com Puig i Cadafalch o Montoliu, al final fou Amèrica el que el seduïí. Puig acabà fent arquitectura a l'estil de Chicago, Montoliu s'arraconà a Amèrica i Rubió acabà fent jardins a l'estil de Miami.

Resumint, em sembla que durant aquest període –que s'acaba més o menys amb la Guerra Europea– es produeix un canvi en la mentalitat del planejament. Un canvi no massa heroic, ni massa espectacular, ni de gran ressò internacional, però que té prou força per ser el coixí d'un nou urbanisme que, inicialment, sembla presidit per un rebuig del Pla Cerdà; un rebuig productiu, però al mateix temps, negatiu, perquè si haguessin sabut recollir els aspectes positius del Pla Cerdà, segurament aquesta línia renovadora hauria agafat unes modalitats més modernes i més progressistes. Una altra observació és que en aquest canvi la persona clau és Puig i Cadafalch, sense oblidar els que pensaven més en els problemes socials que en els

formals. En aquest grup hi va contribuir el món ideològic de Cebrià de Montoliu. D'aquesta barreja n'han sortit moltes coses. N'ha sortit el planejament més o menys convencional, del qual s'ha viscut molt de temps, però també n'han sortit les crítiques d'aquest mateix planejament a favor del disseny urbà i l'organització en agrupacions d'identitats veïnals, en la visió de la ciutat com un problema arquitectònic i no pas exclusivament normatiu i qualitatiu.

Bibliografia

BOSCH i ESPELTA, Josep (coord.). *Nicolau Rubió i Tudurí (1891-1981)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1989.

CIVITAS. *Bulletí de Propaganda de la Ciutat Jardí*, Primera època: 1914-1919 (18 números).

RIBAS PIERA, Manuel (editor). *Nicolau M. Rubió i Tudurí i el planejament regional*. Barcelona: Institut d'Estudis Metropolitans de Barcelona; I Alta Fulla, 1995.

ROCA, Francesc (coord.). *Cebrià de Montoliu (1873-1923)*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1993.

TORRES CAPELL, Manuel de; LLOBET i BACH, Josep; PUIG i CASTELLS, Jaume. *Inicis de la urbanística municipal a Barcelona. Mostra dels fons municipals dels plans i projectes d'urbanisme 1750-1930*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona; I Corporació Metropolitana de Barcelona, 1985.²

TORRES CAPELL, Manuel de. *El planejament urbà i la crisi de 1917 a Barcelona*. Barcelona: Edicions de la Universitat Politècnica de Catalunya, 1987.

Relació d'il·lustracions

Revista *Civitas*. Barcelona: Societat Cívica Ciutat Jardí. Època II, núm. 5, 6, 7, 8, 9 i 10 (1921-1922). Pàgina 92.

---

2. Catàleg de l'exposició "Inicis de la Urbanística Municipal", celebrada al Saló del Tinell (Barcelona), el febrer-març de 1985, organitzada per la Tinència d'Alcaldia de Planificació i Programació a través dels seus Serveis de Planejament Urbanístic.